

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ BLUM TAKSONOMİYALARINDAN İSTİFADƏ

Bibixanım İbadova,

ARTİ-nin Ümumi və məktəbdənkənar təhsilin kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

E-mail: aibadov@mail.ru

açar sözlər: Blum taksonomiyası, təlim məqsədləri, mətn, tapşırıqlar, idraki təfəkkür;

ключевые слова: таксономия Блума, цели обучения, текст, упражнения, когнитивное мышление;

key words: taxonomy, the purpose of learning, text, exercises, cognitive thinking.

Respublikamızda aparılan təhsil islahatının əsas qayəsini “müstəqil, yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək” təşkil edir (1). “Həyatı boyu formalaşan, özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri, müəyyən təfəkkürə, davranış tərzinə, hisslərə malik olan insan şəxsiyyət adlanır” (2).

Müstəqil və yaradıcı düşünmənin təməli təlim prosesində qoyulur, inkişaf etdirilir. Məhz bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərində uğurla tətbiq edilən yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) əsas səciyyəvi cəhətlərindən biri də onun şəxsiyyətyönümlü olmasıdır. Fənnin məzmununu təşkil edən məzmun standartlarının bilik, bacarıq və vərdislərdən ibarət olması, fəaliyyətin növlərinin (idraki, psixomotor, emosional) tətbiqi şagirdlərdə məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün, ünsiyyət və hərəkəti bacarıqların inkişafına təkan verir. Fəaliyyətin növlərinin taksonomik quruluşa malik olması isə təlim prosesinin səmərəli təşkilinə imkan yaradır. *Taksonomik quruluş* dedikdə, təlim prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədlərin sistemli və ya şəbəkəli (iyerarxik) təsnifatı nəzərdə tutulur.

Pedaqoji ədəbiyyatda taksonomiyalardan istifadənin zəruriliyi aşağıdakı kimi əsaslandırılır:

- təhsildə qarşıya düzgün *məqsəd* qoymaq üçün;
- təhsilalanların *tapşırıqları* düzgün formulə etmələri üçün;
- adekvat *qiymətləndirmə vasitələri* seçmək üçün;
- təlim nəticələrinə əsasən düzgün *təhlil* aparmaq üçün (3).

Taksonomiya təlim məqsədlərində. Təlim prosesində mövzunun necə mənimsədilməsini deyil, standartın necə reallaşdırıldığını ön plana çəkən müəllimin şagirdlərinin nəticələri daha yüksək olacaqdır. Standartın bilik hissəsində verilən məzmunun bacarığa çevrilməsi üçün təlim prosesində həm dərsin mərhələləri, həm də öyrədilən material arasında məntiqi əlaqə olmalıdır. Məntiqi əlaqə Blum taksonomiyalarında verilmişdir. “Məntiqilik həm də taksonomiyaların əsas prinsiplərindən biridir. Təlim məqsədləri müəyyən şəbəkədə əlaqələri ilə mövcud olur. Onları bir-birinə şagird şəxsiyyətinin inkişafını təmsil edən və sadədən mürəkkəbə prinsipi əsasında sıralanmış taksonlar bağlayır”. (4)

Müəllimin dərsə hazırlaşarkən məzmun standartlarına əsasən qarşısına qoyduğu məqsədə nail olub-olmadığını yoxlamaq üçün idrak taksonomiyasından istifadə etməsi onu düzgün qərar verməyə gətirib çıxaracaqdır, çünki bu taksonomiyada iyerarxiya mövcuddur. Hər hansı vərdiş özündən əvvəlkinin üzərində qurulur, inkişaf etdirilir, yəni anlama biliyi, tətbiqetmə isə bilik və anlamı tələb edir və s.

Taksonomiya tapşırıqların tərtibində. Şagirdin məqsədə gedən yolu aydın dərk etməsi, onun fəaliyyətinin düzgün istiqamətləndirilməsi müəllimin fəaliyyətindən asılıdır. Bu isə müəllimin düzgün müəyyənləşdirdiyi təlim məqsədlərində, ona uyğun tərtib etdiyi təlim tapşırıqlarında öz ifadəsini tapır.

Tapşırıqlar təlim fəaliyyətinin açarı olub, məqsədin reallaşdırılmasına xidmət edir. Müəllim də, şagird də bu tapşırıqlar vasitəsilə qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olurlar. Odur ki, tapşırıqların məqsədə uyğun, eləcə də düşündürücü, axtarışa yönəldən, həyatla əlaqəli olması müəllimdən peşəkarlıq, yaradıcılıq tələb edir.

Tapşırıqlar məntiqi, yaradıcı xarakterli olmaqla yanaşı, şagirdlərdə təhlil etmə, hadisələrə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşma, tətbiq etmə və s. bacarıqların formalaşmasına imkan yaratmalıdır. Bu baxımdan tapşırıqların tərtibi zamanı taksonomiyaların nəzərə alınması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Nö	idraki fəaliyyətlərin taksonomiyası	şagirdlərin fəaliyyətini müəyyən edən tapşırıqlar			resurslar (vəb sayt, mənbələr, materiallar)
1	bilik	Bir yerdə qruplaşdırın.	Anlayışların siyahısını tərtib edin.	Müəyyən bir ardıcılıqla yerləşdirin.	
2	anlama	Əlaqəni göstərin.	Səbəbini göstərin.	Nümunələrlə əsaslandırın.	
3	tətbiq etmə	Qrafik şəklə təsvir edin.	Təqdimat hazırlayın.	Verilmiş məlumatları tətbiq edin.	
4	təhlil	Təsnif edin.	Baxışları, yanaşmaları müqayisə edin.	Əsas xüsusiyyətləri ardıcılıqla qeyd edin.	
5	tərkib	Oyun fikirləşin.	Plan tərtib edin.	İdeyanı inkişaf etdirən ssenari hazırlayın.	
6	qiymətləndirmə	Sıralayın və əsaslandırın.	Vəziyyəti ekspertiza edin.	Mümkün olan qiymətləndirmə meyarlarını müəyyən edin.	

nümunə:

1. Mətni oxuyun. Xarakterinə görə obrazları qruplaşdırın.
2. Onlar arasındakı əlaqəni, bunu yaradan səbəbləri nümunələrlə göstərin.
3. Oxşar və fərqli cəhətləri Venn diaqramında ifadə edin.
4. Hər bir obrazın xarakterik xüsusiyyətlərini ardıcılıqla təsnif edin. Onların həyata baxışlarını müqayisə edin.
5. Əsas fikri saxlamaqla mətni genişləndirin.
6. Əsəri hansı xüsusiyyətlərinə görə və necə dəyərləndirmək olar? Meyarları yazın.

Bu tapşırıqlar fərdi, cütlərlə, qruplarla iş formasında yerinə yetirilə bilər. İki akademik saatlıq (90 dəqiqə) Azərbaycan dili dərində Blum taksonomiyasının tətbiqi şagirdlərdə məntiqi, yaradıcı, tənqidi təfəkkürün inkişafına, eyni zamanda, standartlarda qoyulan bilik və fəaliyyətin inteqrativ şəkildə gerçəkləşməsinə imkan yaradacaqdır.

taksonomiya mətn üzrə işin təşkilində “Ağac” hekayəsi: “Bir ağac var idi. O, hələ çox balaca idi, cəmi iki yaşı vardı. Ağacın yanından bir oğlan keçirdi. O, bir yarpaq qoparıb yerə atdı. Sonra fikirləşdi: “Bu yarpağı niyə qopartdım? Eh, nə olsun. Bir yarpaqla heç nə olmaz. Gör ağacın nə qədər yarpaqları var?!”

Bu vaxt başqa bir oğlan oradan keçirdi. O, ağacın budağını sındırdı və fikirləşdi: “Bir budaqla nə olacaq? Ağacın budağı çoxdur”.

Bir qız da əlində top buradan keçirdi. Topu yuxarı atdı. Top ağaca dəyib, onun budağını sındırdı. Qız pərt oldu: “Gör nə pis iş oldu?! Eh, eybi yoxdur. Təzəsi boy atar”.

Ağacın yanından bir keçi keçirdi. Keçi onun qabığını gəmirdi.

Əlində bıçaq olan oğlan bıçağını sınamaq istədi. O, iti bıçağı ilə bir budaq kəsdi.

Bir neçə gündən sonra ağac qurudu.

Ağacı əkən uşaqlar gəlib çıxdılar və dedilər:

– Ağac burada bitmir, yəqin torpaq pisdır.”(5)

səviyyə	tapşırıqlar
bilik	Ağaca hansı zədələr dəydi? (Sadalayın.) Ağacı əkənlər hansı nəticəyə gəldilər?
anlama	Uyğun olanı seçin: 1. Ağac canlıdır. 2. Ağacın qayğıya ehtiyacı var. 3. Ağac özü böyüyür.
tətbiqetmə	Şam ağacı ilə alma ağacının inkişafı üçün lazım olanları cədvəldə qeyd edin.
təhlil	Ağacın quruma səbəblərini izah edin.
tərkib	“Eh, nə olsun. Bir yarpaqla heç nə olmaz. Ağacın gör nə qədər yarpağı var.”, “Bir budaqla nə olacaq? Ağacın budağı çoxdur”, “Eh, eybi yoxdur. Təzəsi boy atar”, Keçi ağacın qabığını gəmirdi”, “Bir budaq kəsdi” fikirləri ilə “Ağac qurudu” fikri arasında əlaqəni izah edin.
qiymətləndirmə	Ağacı əkənlərin qənaətinə münasibət bildirin. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

“Blum kubu” metodu: Təlim prosesində “Blum kubu” metodundan istifadə şagirdlərin bilik və bacarıqlarını həm şifahi, həm də yazılı şəkildə yoxlamağa imkan yaradır. I–III siniflərdə sadə suallardan istifadə olunması məqsəduyğundur:

Təsvir et. Adını, formasını, rəngini, ölçüsünü və s. xüsusiyyətlərini de.

Müqayisə et. Hadisə, yaxud əşyanın oxşar və fərqli cəhətlərini söylə.

Əlaqələliyi göstər. Verilmiş əşya və ya hadisəni ona bənzər digəri ilə əlaqələndir

Təhlil et. Tərkibi, hazırlanmasında istifadə olunan materialların xüsusiyyətlərini və s. sadala.

Tətbiq et. Nümunələr göstər və ya özün tətbiq et.

Qiymətləndir. Müsbət və mənfi cəhətlərini göstərməklə münasibət bildir.

IV sinif ibtidai təhsilin son dövrü olduğu üçün “Blum kubu”metodu şagirdlərə cədvəl şəklində təqdim edilir və onu doldurmaq tapşırılır. Cavablar sinifdə təhlil edilir.

nümunə: M.Dilbazi. “Böyüklərə hörmət et!”

№	sualların təsnifatı	xüsusiyyətləri	nümunələr
1.	Adlandır.	Sadə suallardır. Əsasən, bilikyö-nülüdür.	“Böyüklərə hörmət et!” şerinin müəllifi kimdir?
2.	Nə üçün?	Hadisənin baş vermə səbəbini, eləcə də səbəb-nəticə əlaqələrinin təsvirini təmin edir.	Nə üçün şer “Böyüklərə hörmət et!” adlanır?
3.	İzah et.	Suallar dəqiqləşdirici xarakterə malik olub, şagirdin diqqətini əsas problemə yönəltməklə ona müxtəlif aspektlərdən yanaşmaqda kömək edir. Bu zaman “Sən həqiqətən beləmi düşünürsən?”, “Sən əminsənmi?” kimi	“Böyüklərə həmişə hörmət etməliyikmi?”, “ Sən əminsənmi ki, onlara həmişə qayğı göstərmək lazımdır?”, “ Həqiqətən belə düşünürsən?” və s.

		istiqlamətləndirici suallardan istifadə etmək olar.	
4.	Təklif et.	Şagird öyrəndiklərini hansı şəraitdə tətbiq edəcəyini bildirməlidir.	Böyüklərə, şeirdə göstərilənlərdən əlavə, daha necə hörmət etmək olar?
5.	Fikirləş və yenisini yarat.	Yaradıcı xarakterlidir. Əsas fikri saxlamaqla yeni mətn və ya şeir yaradır.	Bu məzmununda müasir dövrə uyğun hekayə və ya şeir yaz.
6.	Fikirlərini bölüş. Münasibət bildir.	Bu bölmədə suallar şagirdlərdə idraki fəallığa, təhlilə, fakt və nəticələri seçməyə, onların əhəmiyyətliyini dəyərləndirməyə, eyni zamanda hisslərini ifadə etməyə yönəlməlidir.	Şeir səndə hansı hissləri yaratdı? Fikirlərini dostlarınla paylaş.

Nümunələrdən göründüyü kimi, təlim prosesində taksonomiyalardan məqsədəuyğun istifadə həm müəllim fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə, həm də şagirdlərin idraki fəallığı üçün geniş imkanlar açır. Eyni zamanda, hadisələrin başvermə səbəbləri və nəticələri arasındakı əlaqələrin şagirdlər tərəfindən araşdırılması onlarda özünəinam, fikrini sərbəst ifadə etmə və s. kimi həyati bacarıqlar formalaşdırır.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. www.president.az/articles/9779
2. Sultanova İ. Taksonomiya nədir? Standart və kurikulumlar: nəzəri və praktik məsələlər. Bakı: "Şahin" MB. MMC, 2016.
3. Sultanova İ. Taksonomiyalar hansı prinsiplər əsasında yaradılmışdır? Standart və kurikulumlar: nəzəri və praktik məsələlər. Bakı: "Şahin" MB. MMC, 2016.
4. İsmayılov R., Orucova G., Cəfərova D., Xəlilov Z. Azərbaycan dili. (III sinif). Bakı: "Altun kitab", 2014.

Использование таксономий Блума на уроках Азербайджанского языка в начальных классах

резюме

В статье представлено практическое применение таксономий Блума на уроках Азербайджанского языка в начальных классах. Отмечается, что применение таксономий способствует развитию познавательного мышления у младшеклассников.

Using Blum's taxonomy in lessons of the Azerbaijani language in primary school

summary

The article presents the practical application of Blum's taxonomy in the lessons of the Azerbaijani language in primary classes. It is noted that the use of taxonomy contributes to the development of cognitive thinking in junior students.